

Kazimierz M. Słomczyński
Ohio State University i Polska Akademia Nauk

EUROPEJSKI SONDAŻ SPOŁECZNY A INNE MIĘDZYNARODOWE BADANIA SURVEYOWE:

Czego można nauczyć się z analiz porównawczych?*

Europejski Sondaż Społeczny (ESS) jest potencjalnie ważnym przedsięwzięciem badawczym dla nauk społecznych, w szczególności socjologii. Aby jednak rozważyć przyszłe pożytki z tego badania, warto przyjrzeć się innym międzynarodowym badaniom surveyowym – akademickim i komercyjnym – i ich wykorzystaniu. W artykule tym omówione są następujące przedsięwzięcia badawcze: World Values Survey (WVS), International Social Survey Program (ISSP), Eurobarometer (EB), New Barometer (NB), i Global Barometer (GLOB), International End of Year Poll (IEYP), Voice of the People (VoP) oraz Pew Global Attitudes Project (GAP). Porównano ESS z innymi badaniami ze względu na tematy pytań kwestionariuszy i sposób przeprowadzenia badań. Przedstawiono też informację o dostępności danych z międzykrajowych badań surveyowych oraz sformułowano wyzwania metodologiczne dotyczące pomiaru zmiennych i analizy ich przyczynowych związków.

Wprowadzenie

Przemiany polityczno-ekonomiczne, zachodzące na świecie w ostatnim ćwierćwieczu – w szczególności demokratyzacja systemów politycznych i urynkowanie gospodarki, odbywające się w kontekście globalizacji w jej różnych wymiarach – powodują coraz większe zainteresowanie ustaleniem stanu opinii publicznej. Stąd

Uwagi do Autora lub prośby o nadbitki prosimy kierować na adres: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa. E-mail: slomczynski. @osw.edu

* Jest to nowa wersja referatu wygłoszonego na konferencji na temat Europejskiego Sondażu Społecznego, która odbyła się w Warszawie 23 stycznia 2004 roku. Przygotowanie tego tekstu było możliwe dzięki udogdnieniom stworzonym przez Department of Sociology, Ohio State University, a także Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. Autor dziękuje Krystynie Janickiej za interesujące uwagi zgłoszone do pierwotnego tekstu referatu.

pojawiają się inicjatywy międzykrajowych badań surveyowych, których zadaniem jest odzwierciedlenie postaw i opinii różnych społeczeństw w sposób porównawczy (Rusciano 1998). Liczba międzynarodowych badań opinii publicznej szybko wzrasta. Dotyczy to zarówno sondaży akademickich, jak i komercyjnych.¹

Przedstawienie informacji o różnych sondażach międzynarodowych, na tle których można rozpatrywać względnie nową inicjatywę Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS) stanowi zasadniczą część artykułu. W tej części omawiam niektóre rezultaty porównań ESS z innymi badaniami oraz podaję informacje o możliwym wykorzystaniu różnych badań i pożytkach z tego płynących. Proponuję też rozważenie nowych metodologicznych problemów związanych z pomiarem zmiennych i analizą przyczynową w międzykrajowych badaniach porównawczych. Krótkie konkluzje zamykają ten artykuł.

Europejski Sondaż Społeczny na tle innych badań międzynarodowych

Europejski Sondaż Społeczny został omówiony – ze względu na swoje cele, założenia i różne aspekty realizacji – w innych artykułach w tym numerze ASK. Jest to przedsięwzięcie, które angażuje znacznych rozmiarów zespół przygotowujący i koordynujący badania, a także włącza aktywnie ponad dwadzieścia zespołów narodowych, przeprowadzających badania w terenie. W tej części tego artykułu omówione są inne przedsięwzięcia badawcze o podobnych celach, złożeniach, a także o podobnej skali. Są to: World Values Survey (WVS), International Social Survey Program (ISSP), Eurobarometer (EB), New Barometers (NB), Global Barometer (GLOB), International End of Year Poll (IEYP), Voice of the People (VoP) oraz Pew Global Attitudes Project (GAP). Dwa pierwsze – WVS i ISSP – stanowią okresowe surveye o aspiracjach akademickich, Eurobarometr w swej oryginalnej postaci (EB) jest sondażem przeprowadzanym przez Unię Europejską i zorientowanym na bieżącą politykę; ma on jednak swoje istotne rozszerzenia: NB i GLOB. Trzy ostatnie – IEYP, VoP i GAP – są surveyami komercyjnymi, ale też leżą w sferze zainteresowań akademickich.

¹ Dane o sondażach opinii publicznej prowadzonych na świecie zawarte są w publikacjach książkowych, przede wszystkim w roczniku *Index to International Public Opinion*, który ukazuje się od 1978 roku. W przygotowaniu tego artykułu korzystałem z wybranych roczników (Hasting i Hasting 1990, 1994, 1998; Hasting 2003). Korzystałem także z przeglądowego miesięcznika „World Opinion Update”. Sporo informacji o bieżącej produkcji sondaży i problemów badań porównawczych znalazłem także w „International Journal of Public Opinion Research” – pisma, które jest wydawane pod auspicjami World Association of Public Opinion.

Tabela 1. Charakterystyka wybranych międzynarodowych badań opinii publicznej^a

Oryginalna nazwa badania	Akronim	Pierwsza edycja badania ^b	Powtarzalność	Liczba krajów ^c	Wielkość krajowej próby ^d	Sposób badania ^c
European Social Survey	ESS	2001	2 lata	23	1500	W
World Value Survey	WVS	1981	5 lat	60	1200	W, N
International Social Survey Program	ISSP	1987	1-2 lata	32	1500	W, M
Eurobarometer - Standard	EB	1973	Pół roku	15	1000	W
Candidate Countries Eurobarometer	CCEB	1991	1 rok	13	1000	W
New Europe Barometer ^f	NEB	2001	4 lata	10	1000	W, N
Latinobarometro ^g	LAB	1996	1 rok	17	1500	W, N
Afrobarometer ^g	AFB	1999	3 lata	14	1500	W, N
Asiabarometer ^g	ASB	2001	2 lata	10	1500	W, N
International End of Year Survey	IEYS	1998	1 rok	62	1000	W, T
Voice of People	VoP	1998	różnie	45	1000	W, T
Pew Global Attitudes Project	GAP	1996	różnie	50	1200	W, N

^a Uwzględniono tylko badania kontynuowane. Niektóre badania wzmiankowane w tekście zostały pominięte w tej tabeli, gdyż nie przewiduje się ich dalszego prowadzenia.

^b Jeżeli sondaż pierwszej edycji występował pod inną nazwą, ale faktycznie jest kontynuowany, uwzględniono rok oryginalnego przedsięwzięcia.

^c Dotyczy ostatniej dostępnej edycji. Liczbę krajów należy traktować orientacyjnie, gdyż w oryginalnych zbiorach danych czasami uwzględniono terytoria jednego kraju jako osobne jednostki analityczne (np. Niemcy Wschodnie i Zachodnie w WVS) lub badano populacje, które nie mają własnej państwowości (np. Palestyńczycy w GAP).

^d Zakładana najniższa wielkość zrealizowanej próby. W praktyce ten poziom w niektórych krajach nie był osiągnięty.

^e W – wywiad osobisty, T – wywiad telefoniczny, M – ankieta pocztowa, N – dokumentacja budzi wątpliwości, jaki sposób badania w niektórych krajach rzeczywiście zastosowano.

^f Badanie wchodzi w skład New Barometer i Global Barometer, patrz tekst.

^g Badanie wchodzi w skład Global Barometer, patrz tekst.

World Value Survey (WVS)

Na początku lat osiemdziesiątych w kilkunastu krajach naszego kontynentu został przeprowadzony Europejski Sondaż Wartości, następnie rozszerzony na inne kraje ($N_k = 22$).² Sondaż ten zrodził Światowy Sondaż Wartości (WVS), w którym w poszczególnych falach zaczęło brać udział coraz więcej krajów. Obecnie WVS stanowi reprezentatywne badania podstawowych postaw i opinii w sprawach społecznych i politycznych, przeprowadzone w 66 krajach, obejmujących w sumie ponad 80% ludności świata. Ze względu na zakres tematyczny badań, jak i „reprezentację” terytorialną świata, sondaż ten cieszy się dużym zainteresowaniem wśród przedstawicieli różnych nauk społecznych.

Poszczególne badania - edycje WVS przedstawiają się następująco:

pierwsza fala: 1980-1983 ($N_k = 22$); druga fala: 1990-1991 ($N_k = 42$); trzecia fala: 1995-1996 ($N_k = 54$); czwarta fala: 1999-2001 ($N_k = 62$).

Próby krajowe są zróżnicowane zarówno pod względem sposobu doboru respondentów (od prób losowych adresowych, poprzez próby wielostopniowe z doborem respondentów z gospodarstw domowych, do prób mieszanych z elementami doboru kwotowego), jak i pod względem wielkości (niektóre próby są duże, $N_i > 3000$, teoretycznie zakłada się, że $N_i > 1000$, ale w niektórych krajach pułap ten nie jest osiągnięty). Dokumentacja sposobu przeprowadzenia badań pozostawia wiele do życzenia, gdyż w wielu wypadkach nie wiadomo, jak przeprowadzono badania - czy na pewno były to wywiady w domach respondentów, a także brak jest informacji o stopniu realizowalności prób. Zaletą jest jednak to, iż zbiór badań, obejmujący wszystkie cztery fale, jest czytelny i dane są łatwo dostępne w formie nadającej się do analiz przy użyciu standardowych programów, jak SPSS, SAS czy STATA.

Koordinacją ogólną WVS zajmuje się Ronald Inglehart (poprzez Institute for Social Research of the University of Michigan), który jest autorem i współautorem wielu książek wykorzystujących dane z tego przedsięwzięcia badawczego (Abramson i Inglehart 1995; Inglehart 1997; Inglehart, Basanez i Moreno 1998; Inglehart i Norris 2003; Inglehart, Basanez, Diez-Medrano, Halman i Luijckx 2004). W sumie z badań WVS powstało ponad 300 publikacji (por. w szczególności prace zbiorowe: Ester, Halman i de Moor red. 1995; Deth i Scarbrough red. 1995; Klingemann i Fuchs red. 1995; Halman i Nevitte red. 1997; Norris red. 1999; peł-

² W artykule tym przyjmuję konwencję, według której N odnosi się do liczby przypadków. Stosowany zapis pozwoli odróżnić symbol N dla liczby krajów (N_k) od symbolu N dla wielkości prób narodowych (N_i).

na bibliografia jest dostępna na stronie internetowej www.worldvaluessurveys.org). Warto też dodać, że w Polsce badania wchodzące w skład WVS zostały przeprowadzone przez CBOS pod kierunkiem Renaty Siemieńskiej.

International Social Survey Program (ISSP)

To przedsięwzięcie badawcze narodziło się ze współpracy czterech instytucji realizujących coroczne sondaże: niemieckiego Zentrum für Umfragen, Methoden, und Analysen (ZUMA), amerykańskiego National Opinion Research Center (NORC), brytyjskiej Social and Community Planning Research (SCPR) i australijskiego Australian National University (ANU). Od 1985 roku do chwili obecnej do inicjatorów dołączyło 35 innych krajów, w tym wiele europejskich, ale też Filipiny, Bangladesz czy Afryka Południowa. W praktyce badawczej sondaże ISSP oznaczają moduły kwestionariusza dołączane do ogólnych badań przeprowadzanych w danym kraju, zwykle wzorowanych na amerykańskim Generalnym Sondażu Społecznym (GSS), dobrze znanym również u nas w kraju w wersji Polski Generalny Sondaż Społeczny (PGSS).

Tematycznie moduły ISSP dotyczą zróżnicowanych zagadnień. Oto lista tematów sondaży ISSP wraz z latami, w których były one realizowane:

1. Rola państwa: 1985, 1990, 1996.
2. Narodowe powiązania oraz związki społeczne i systemy pomocy: 1986, 2001.
3. Nierówność społeczna: 1987, 1992, 1999.
4. Rodzina i role płci: 1988, 1994, 2002.
5. Orientacje wobec pracy: 1989, 1997.
6. Religia: 1991, 1998.
7. Środowisko naturalne: 1993, 2000.
8. Identyfikacja narodowa: 1995, 2003.

Moduły ISSP dołączone są do badań głównych. W Polsce stanowią one część Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego (PGSS), kierowanego przez Bogdana Cichomskiego.³ W latach 1992–2002 PGSS był realizowany przez różne ośrodki badawcze, zespoły Instytutu Filozofii i Socjologii PAN i Centrum Badań Opinii Społecznej. Dokumentacja i jakość danych PGSS jest wzorowa, ale nie oznacza to, iż taką ocenę można rozciągnąć na wszystkie kraje, w których tego rodzaju sondaż jest przeprowadzany. W wielu przypadkach trudno nawet zorientować się, jak była pobierana próba, a w niektórych krajach dokonano od-

³ Dane PGSS udostępniane są bezpłatnie (por. www.iss.uw.edu.pl/osrodki/obs/pgss).

stępstwa od przeprowadzania wywiadów i używano ankiety pocztowej, co w samych danych nie jest odnotowane.

Bibliografia ISSP jest imponująca. Do końca 2000 roku obejmowała ona 44 książki, 242 artykuły w czasopiśmie i 176 rozdziały w pracach zbiorowych (por: www.issp.org/trends.htm). Socjologom wiele prac powstałych przy wykorzystaniu o ISSP jest szczególnie bliskich, o czym świadczy ich częste cytowanie. Do nich zaliczyć należy prace na temat percepcji nierówności społecznych (np. Arts, Hermkens i Van Wijck 1999; Kelley i Evans 1993, 1995; Smith 1990), opinii i postaw politycznych (np. Evans 1996; Davis 1990; Gijsberts i Nieuwebeerta 2000; Smith 1987), kwestii ochrony środowiska naturalnego (np. DeBardeleben 1997; Frizzell 1997), roli płci i kontaktów towarzyskich (np. Bruckner i Knaup 1993; Knudsen i Waerness 1999), oraz narodowej identyfikacji (np. Dowley i Silver 2000; Smith i Lars 1998). Warta polecenia jest też książka Tosa, Mohlera i Malnara (red. 2000); por. też specjalny numer „International Journal of Sociology”, pod redakcją Kazimierza M. Słomczyńskiego i Roberta Kunovicza (2002).

Eurobarometer (EB), New Barometer (NB) oraz Global Barometer (GB)

Eurobarometr jako ogólny sondaż opinii publicznej został wprowadzony przez Komisję Europejską w 1973 roku i jest przeprowadzany dwa razy do roku w krajach członkowskich Unii Europejskiej lub jej poprzedniczki. Tematyka badań jest zmienna, choć trzon kwestionariusza pozostaje ten sam. EB jest niekiedy uzupełniany przez badania specjalistyczne. Tak na przykład w 2003 roku przeprowadzono specjalne badania dotyczące ludzi niepełnosprawnych (Special Eurobarometr 2004).

Od 2001 roku Komisja Europejska zamawia również badania krajów kandydujących do Unii Europejskiej znane pod akronimem CCEB. Ten cykl jest w pewnym sensie kontynuacją Central and Eastern Eurobarometer (CEEB), który po raz pierwszy został przeprowadzony w 1991 roku, obejmując w swej pierwszej edycji Czechosłowację, Polskę i Węgry. Ostatnia edycja CEEB objęła wszystkie postkomunistyczne kraje Europy.

Oczywiście badania Eurobarometru w swej zasadniczej postaci, a także w swych odmianach, są zorientowane na problematykę integracji europejskiej i funkcjonowanie instytucji politycznych. Jednakże badania te uwzględniają również inną problematykę, w tym problematykę par excellence socjologiczną, dotyczącą umiejscowienia jednostki w strukturze społecznej. Raporty z tych ba-

dań są przygotowane fachowo, choć zwykle ograniczają się do użycia podstawowych miar statystycznych.

Inną inicjatywą są New Barometer (NB), koordynowane przez Richarda Rosa z Center for the Study of Public Policy w szkockim uniwersytecie Strathclyde. Centrum to brało udział w przygotowaniu i przeprowadzeniu ponad stu sondaży na próbach narodowych w krajach post-komunistycznych. Każdy z tych sondaży zawiera wspólną część pytań, a także pytania specyficzne. Są to jednak sondaże nadsyłające się do porównań międzykrajowych. W szczególności warto tu wymienić:

1. Sondaże krajów bałtyckich (z serii New Baltic Barometer, NBB), które obejmują Litwę, Łotwę i Estonię. Od 1993 roku przeprowadzono pięć sondaży w tej serii.

2. Sondaże „nowych demokracji” (z serii New Democracy Barometer, NDB), przeprowadzone na Białorusi, w Bułgarii, Czechach, Chorwacji, Polsce, Rumunii, Serbii, Słowacji, Słowenii oraz na Węgrzech i Ukrainie. W latach 1991-1998 sondaże te przeprowadzono pięć razy, niekiedy obejmując także Mołdowę oraz – dla specjalnych porównań – Austrię i wschodnie i zachodnie Niemcy.

3. Sondaże „Nowej Europy” (z serii New Europe Barometer, NEB), których pierwsza edycja – zrealizowana w 2001 roku – objęła Bułgarię, Czechy, Estonię, Litwę, Łotwę, Polskę, Rumunię, Słowację, Słowenię i Węgry. Następna edycja jest planowana na 2005 rok.

Obserwacja procesów transformacji politycznej i ekonomicznej w Europie, Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce poprzez badania typu surveyowego wywołała zainteresowanie nie tylko przedstawicieli nauk społecznych, ale i sponsorów organizacji międzynarodowych. W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych Komisja Europejska zaproponowała grupie naukowców z Ameryki Łacińskiej przeprowadzenie w wybranych krajach – Argentynie, Brazylii, Chile i Urugwaju – odpowiednika Eurobarometru. Komisja pomogła organizacyjnie przeprowadzić badania i praktycznie sfinansowała cały projekt. W wyniku negocjacji projekt został rozszerzony i w 1995 roku objął 8 krajów Ameryki Łacińskiej.

Obecnie Latinobarometro (LAB) jest przeprowadzany co roku i obejmuje 17 krajów, w których w sumie mieszka ponad 400 milionów ludzi. W pewnym sensie sondaż ten został skomercjalizowany – jest finansowany prawie wyłącznie ze środków prywatnych. Utrzymuje on jednak format Eurobarometru.

Należy tu także wymienić dwie inne inicjatywy, które mają swe źródło w Eurobarometrze, przynajmniej w tym sensie, iż z tego projektu pochodzi znaczna część pytań kwestionariuszowych. Są to inicjatywy stosunkowo nowe, ale cieszące się dużym zainteresowaniem przedstawicieli nauk społecznych. Oto te inicjatywy:

1. Afrobarometer (AFB) zapoczątkowany w 1999 roku z inicjatywy naukowców z Afryki Południowej (Robert Mattes), Ghany (Gyimah Boadi) i (Michael Bratton). Obecnie sondaż ten przeprowadzany jest w następujących krajach: Afryka Południowa, Benin, Botswana, Ghana, Lesotho, Malawi, Mali, Mozambik, Namibia, Nigeria, Tanzania, Uganda, Zambia i Zimbabwe.

2. Asiabarometer (ASB), mający swój początek w europejsko-azjatyckim projekcie zrealizowanym w 2000 roku w 9 dziewięciu krajach Europy Zachodniej i 9 krajach Azji, wzorowanym na Eurobarometrze. W połowie 2003 roku zrealizowano sondaż w 10 krajach azjatyckich: Japonii, Korei, Chinach, Tajlandji, Malezji, Wietnamie, Birmie, Indii, Sri Lancer i Uzbekistanie.

Latinobarometro, Afrobarometer, Asiabarometer oraz New Europe Barometer tworzą obecnie wspólny projekt badawczy znany jako Global Barometer (GLOB). W ramach tego projektu można porównywać dane z 50 krajów, których ludność w sumie przekracza 2,5 miliarda. GLOB w przekonaniu organizatorów zapewnia porównywalność odpowiedzi na pytania kwestionariuszy stosowane w poszczególnych badaniach, wchodzących w skład projektu. W szczególności chodzi tu o pytania dotyczące postaw wobec demokracji i satysfakcji z tego rodzaju systemu politycznego, zaufania do podstawowych instytucji życia publicznego, oceny sytuacji politycznej i ekonomicznej oraz oczekiwań co do własnej przyszłości.

International End of Year Poll (IEYP) i Voice of the People (VoP)

Jeszcze przed drugą wojną światową w kilku krajach europejskich – w Wielkiej Brytanii, Francji i Holandii – powstały instytuty badania opinii społecznej wzorowane na amerykańskim instytucie Gallupa. W 1947 roku w Szwajcarii powstał Gallup International z jedenastoma krajami członkowskimi. George H. Gallup był pierwszym prezydentem tej organizacji i sprawował ten urząd do swej śmierci w 1984 roku. Jego słowa służą jako motto obecnej organizacji:

Prawo do swobodnej wypowiedzi na temat państwowej i społecznej polityki jest jednym z najbardziej bronionych praw świata zachodniego. Rozwój sondaży opinii publicznej, które dotyczą ważnych codziennych spraw politycznych, społecznych i ekonomicznych, pomaga przedstawicielom rządów, publicznych i prywatnych organizacji, a także samym obywatelom w zrozumieniu, co ludzie o tych ważnych sprawach myślą. Użyteczność tego rodzaju publicznej ekspresji jest potwierdzona przez fakt, że każdy ważny kraj demokratyczny ma co najmniej jedną kompetentną organizację badania opinii publicznej (Gallup 1981).

Obecnie Gallup International działa jako stowarzyszenie. Skupia ono ponad sześćdziesięciu członków i ma techniczne możliwości przeprowadzania badań w około 100 krajach. Isotną cechą tej organizacji jest to, iż wszyscy członkowie – tzn. wszystkie zarejestrowane w stowarzyszeniu jednostki badawcze – muszą podporządkować się określonym standardom jakości przygotowywania, przeprowadzania i opracowywania sondaży opinii publicznej. Jakość ta podlega okresowej kontroli, co przy dużej liczbie prowadzonych badań wydaje się niezbędne. Wśród wielu badań międzynarodowych dwa zasługują na szczególną uwagę, ze względu na swą tematykę i zakres terytorialny:

1. International End of Year Poll (IEYP), przeprowadzany co roku w 62 krajach (w 2003 $N_k = 62$). Sondaż ten dotyczy problematyki ogólnopolitycznej i zawiera też pytania na temat percepcji przyszłości. Jako ciekawostkę można tu podać, że według tego sondażu Polacy – obok Słowaków i Greków – należeli do grupy najbardziej pesymistycznie nastawionych do życia nacji (por. archive).

2. Voice of People (VoP)), przeprowadzany co roku specjalny survey na tematy polityczne. Ostatnie badania zostały zrealizowane w 2003 roku wśród 51 krajów na próbach o łącznej liczebności 43 tysięcy. Raport z tych badań został przygotowany na Światowe Forum Gospodarcze, które odbyło się w Davos w styczniu 2004 roku. Był on ważnym dokumentem, gdyż okazało się, że ponad połowa badanych na świecie wyraża opinie, że żyje w krajach, w których bezpieczeństwo międzynarodowe będzie się pogarszać.

Pew Global Attitudes Project (GAP)

Oryginalny survey przeprowadzony w 2002 roku obejmował 38 tysięcy osób w 44 krajach. W 2003 został rozszerzony i objął 75 tysięcy respondentów w 50 krajach. Głównym celem tego projektu badawczego jest poznanie opinii publicznej w kwestii globalizacji i demokratyzacji. Projekt ten jest prowadzony przez Pew Research Center for the People and the Press, jest koordynowany przez Madeleine K. Albright, byłego Sekretarza Stanu w USA.

Dla badaczy krajów Europy Środkowej i Wschodniej GAP ma szczególne znaczenie. Ta sama organizacja była jedną z pierwszych, która w 1991 roku przeprowadziła międzynarodowe badania w krajach postkomunistycznych. Wiele pytań GAP pochodzi z tamtego sondażu. Oryginalny sondaż, znany pod nazwą The Puls of Europe 1991, jest dostępny w Internecie (por. www.gesis.org).

Ogólna charakterystyka Europejskiego Sondażu Społecznego na tle innych badań

Tabela 1 podsumowuje podstawowe informacje o kontynuowanych badaniach międzynarodowych, będących przedmiotem tego artykułu. Najdłuższą tradycję ma Eurobarometer (EB), a za nim idzie World Value Survey (WVS), w istocie zainicjowany i w istocie z początku ograniczony do Europy. Większość surveyów pochodzi z lat dziewięćdziesiątych lub lat późniejszych. Powtarzalność fal danego badania też jest bardzo różna, od pół roku (jak w przypadku EB) do 3–4 lat.

W sferze substancywnej (przedmiotu badań) warto przedstawić cztery obserwacje:

1. ESS zawiera zbiór pytań, głównie dotyczących spraw politycznych, w tym oceny demokracji, które powtarzają się we wszystkich lub prawie wszystkich z wymienionych badań.

2. Tematów zupełnie nowych jest w ESS stosunkowo mało – niektóre tematy występują w surveyach mniej eksplorowanych przez naukowców, jak VoP i PGAP.

3. Ze względu na swą modułową strukturę i przedmiot już istniejących lub planowanych modułów, ESS jest najbliższy ISSP i EB.

4. Pytania metryczkowe zawarte w ESS są najbogatsze i najbardziej zbliżone do ISSP.

Od strony metodologicznej ESS jest zdecydowanie najlepiej przygotowanym i przeprowadzonym sondażem. Przede wszystkim trzeba podkreślić, iż ESS zawiera bogatą dokumentację opracowania i realizacji reprezentatywnych prób, łącznie z podaniem odsetków wywiadów zrealizowanych w stosunku do zakładanej ilości. Starannie są przygotowane narzędzia badawcze – nie tylko kwestionariusz, ale i także dodatkowe formularze wypełnianych przez ankierów, a dotyczące pracy terenowej. W odróżnieniu od innych badań omawianych w tym artykule dokumentacja ESS dostarcza dla każdego kraju wykaz zdarzeń polityczno-ekonomicznych, które stanowią kontekst, w jakim badania przeprowadzono. Jest to istotna innowacja, pomocna przy interpretacji wyników.

Dostępność danych

Tabela 2 przedstawia zasadnicze informacje na temat dostępności danych z badań omawianych w tym artykule. Na ogół dane te są dostępne bez nakładów finansowych – szczególnie jeśli służą celom badawczym lub dydaktycznym. Większość tych badań jest dostępna poprzez znane archiwa danych, w szczegól-

ności amerykańską instytucję: Inter-University Consortium for Political and Social Research (). Wszystkie ważniejsze archiwa w Europie są osiągalne poprzez Council of European Social Science Data Archives ().

Tabela 2. Dostęp do danych wybranych międzynarodowych badań opinii publicznej^a

Oryginalna nazwa badania	Akronim	Rodzaj organizacji ^a	Główny kierownik	Dostępność ^b	Dokumentacja ^c	Strona internetowa (www.)
European Social Survey	ESS	K	R. Jovell	I	A	europeansocialsurvey.org
World Value Survey	WVS	K	R. Inglehart	I	B	worldvaluessurvey.org
International Social Survey Program	ISSP	K	K. Skjak ^d	B	B	issp.com
Eurobarometer – Standard	EB	M	M. Backup ^e	A	A	europa.eu.int
Candidate Countries Eurobarometer	CCEB	M	M. Backup ^e	A	A	europa.eu.int
New Europe Barometer ^f	NEB	U	R. Rose	P	B	W, N
Latinobarometro ^g	LAB	P-N	A. van Klavaren ^f	P	B	latinobarometro.org
Afrobarometer ^g	AFB	U	M. Bratton ^g	P	B	afrobarometer.org
Asiabarometer ^g	ASB	K	T. Inoguchi	P	B	asiabarometer.com
International End of Year Survey	IEYS	P	M. Kappeler	L	C	gallup-international.com
Voice of People	VoP	P	M. Kappeler	L	C	gallup-international.com
Pew Global Attitudes Project	GAP	F	A. Kohut	L	C	peoples-press.org

^a K – konsorcjum, M – organizacja międzynarodowa, U – organizacja uniwersytecka, P-N – prywatna organizacja nie nastawiona na dochód, P – organizacja prywatna, F – fundacja

^b I – bezpośrednia dostępność przez stronę internetową, A – łatwa dostępność poprzez archiwa danych, B – ograniczona dostępność poprzez archiwa, P – dostępność płatna, L – dostępność bezpłatna do danych agregowanych i płatna do danych podstawowych.

^c A – bardzo dobra dokumentacja, B – dokumentacja ograniczona, ale pozwalająca na analizy, C – dokumentacja wymagająca jednakowych informacji od organizatorów badań.

^d Dyrektor-assystent, kierownik sekretariatu ISSP.

^e Osoba koordynująca bieżące prace.

^f Dyrektor ciała koordynującego.

^g Jeden z dyrektorów. Pozostali dyrektorzy to: Robert Mattes i E. Gyimah-Boadi.

W tabeli 2 podane są nie tylko warunki dostępności danych, ale także uwagi o dokumentacji danych. Uwagi te są ogólne i odnoszą się zarówno do dokumentacji realizacji badań, jak i zbioru danych. W przypadku wątpliwości, co do całego zbioru danych, należy zwrócić się do osób koordynujących badania. Oczywiście każdy z przedstawionych sondaży może nasuwać pytania dotyczące jego realizacji w poszczególnym kraju. Zwykle strony internetowe projektów zawierają informacje o krajowych instytucjach realizujących badania.

Wyzwania metodologiczne

Socjologia i inne nauki społeczne znalazły się w sytuacji, w której nie ma powodów do narzekań co do ilościowego rozwoju badań międzynarodowych. Właściwie – jak starałem się okazać w poprzedniej części artykułu – badań tych jest sporo i dane są dostępne. Aby z pożytkiem „przerobić” tę masę danych trzeba rozwijać refleksję metodologiczną. Wskażę tu na wybrane problemy, które wymagają zmiany naszych przyzwyczajeni i nastawień badawczych.

Jak wskazywałem w innych publikacjach (Słomczyński 1995 i 1999), jednym z istotnych problemów metodologicznych międzykrajowych badań porównawczych jest uporanie się z problemami pomiaru zmiennych. Aby pomiar był porównywalny między krajami, powinien być ekwiwalentny, równoważny. W metodologii często wprowadza się rozróżnienie między ekwiwalentnością formalną i funkcjonalną. Część niepowodzeń w badaniach porównawczych polega na tym, iż to rozróżnienie jest ignorowane. Postaram się wyjaśnić konsekwencje takiego postępowania.

Ekwiwalentność formalna oznacza, iż pomiar jest dokonywany dokładnie według tego samego narzędzia – w przypadku sondaży według tak samo brzmiących pytań. Aby to osiągnąć, badacze starają się zapewnić, że pytanie jest dokładnie przetłumaczone. Na przykład dąży się do tego, aby w pytaniu na temat satysfakcji z demokracji, słowo „demokracja” było użyte tak, jak jest używane w formalnym języku nie zważając, iż konotacje te mogą być bardzo różne w różnych krajach.

Od tego podejścia trzeba odróżnić inne, w którym uważa się, że pytania powinny zawierać wyrażenia, które są ekwiwalentne nie w sensie formalnym, a funkcjonalnym – wobec tego, co mają rzeczywiście mierzyć. Aby zapewnić funkcjonalną ekwiwalentność mierzonego konstruktu najlepiej posługiwać się nie pojedynczym wskaźnikiem, a serią wskaźników. Wśród tych wskaźników

mogą być takie, które są wspólne dla wielu krajów (emic), a także te, które są specyficzne dla grupy lub pojedynczych krajów (etic). Metodologia tego pomiaru, oparta na eksploracyjnej i confirmacyjnej analizie czynnikowej, jest opracowana. Prawie ćwierć wieku temu zajmowałem się tym problemem – wraz ze współautorami – w innej publikacji (Miller, Słomczyński, Schonberg 1981). Ciągle wszakże stosowanie tej metodologii jest wyzwaniem.

Socjologowie i przedstawiciele innych nauk społecznych stoją także przed innym wyzwaniem, mającym źródło w dość odległej przeszłości. Przeszło trzydziści lat temu Przeworski i Teune (1970) pokazali, że postęp w międzynarodowych badaniach społecznych będzie polegał na tym, iż w dużych zbiorach danych pochodzących z różnych krajów nazwy krajów zostaną w analizach zastąpione nazwami zmiennych. W proponowanym przez tych autorów podejściu, jednostki obserwacji powinny być charakteryzowane przez dwojakiemu rodzaju zmienne: po pierwsze – odnoszące się do indywiduów (respondentów) identyfikujące ich postawy, opinie i zachowania, zmienne typu X oraz – po drugie – odnoszące się do krajów, w których te indywidua mieszkają, a charakteryzujące system polityczny i polityczny, a także kulturę tychże krajów, zmienne typu W . W konsekwencji zmienne zależne Y – zdefiniowane na poziomie indywidualnym powinny być wyjaśniane jako funkcja zmiennych X i W , a więc $Y = f(X, W)$. Trzeba przyznać, iż analiz wykonywanych na podstawie tego schematu jest bardzo niewiele.

Powodów dla takiego stanu rzeczy jest sporo, ale dwa są zdecydowanie najbardziej istotne. Po pierwsze, aby takie analizy miały sens, trzeba dysponować danymi z relatywnie dużej liczby krajów ($N_k > 20$) i mieć możliwość charakteryzatyki tych krajów za pomocą wielu zmiennych. Po drugie, należy uporać się z kłopotami statystycznymi związanymi z wprowadzaniem zależności między zmiennymi, korelacji agregowania, polegającej na tym, iż wszystkie jednostki z danego kraju otrzymują tę samą wartość zmiennej krajowej. Wszakże oba te kłopoty – wraz z rozwojem badań międzykrajowych i rozwojem technik statystycznych – wydają się przewyciężalne. I tak, obecne badania międzykrajowe obejmują stosunkowo dużą liczbę krajów, a niektóre z nich – jak Europejski Sondaż Społeczny – dostarczają nawet potencjalnych zmiennych agregatowych. Jeśli zaś chodzi o programy statystyczne, to niektóre z nich zawierają modelowanie hierarchiczne, które w tym przypadku rozwiązuje problem (por. np. Bryk i Raudenbush 1992).

Zakończenie

Narodziny Europejskiego Sondażu Społecznego stanowią ważny etap w rozwoju międzykrajowych badań porównawczych. Tematycznie, pierwsza edycja tego sondażu porusza istotne polityczne, ekonomiczne i społeczne problemy dla krajów europejskich. Modułowa struktura tego sondażu daje możliwość uwzględniania tych problemów, które są ważne dla rozwoju nauk społecznych. Jest nadzieja, że to przedsięwzięcie badawcze będzie bardziej nastawione na rozwój empirycznej socjologii niż inne przedsięwzięcia tego typu.

Pod względem metodologicznym ESS stanowi zdecydowanie najlepiej przygotowany projekt badawczy. Dotyczy to opracowania i realizacji reprezentatywnych prób, przygotowania narzędzi badawczych – w tym samego kwestionariusza, ale i także wielu dodatkowych formularzy wypełnianych przez ankierów, a następnie pracy terenowej i jej kontroli, oraz konstrukcji zbiorów danych. Istotną innowacją metodologiczną jest dostarczenie dla każdego kraju wykazu zdarzeń polityczno-ekonomicznych, które stanowią kontekst, w jakim badania przeprowadzono.

W artykule tym omówiłem szereg badań międzynarodowych, w tym World Values Survey (WVS), International Social Survey Program (ISSP), Eurobarometer (EB), New Barometers (NB), i Global Barometer (GLOB), International End of Year Poll (IEYP), Voice of the People (VoP), oraz Pew Global Attitudes Project (GAP). Każde z tych badań zawiera przynajmniej kilka porównywalnych pytań z Europejskim Sondażem Społecznym. Materiał przedstawiony w tym artykule powinien stanowić zachętę, aby porównywać rezultaty osiągnięte w analizach statystycznych różnych badań.

Główną lekcją z analiz porównawczych jest stwierdzenie faktu, iż w dziedzinie międzykrajowych badań opinii publicznej następuje wyraźny postęp. Europejski Sondaż Społeczny jest wyrazem tego postępu. Jednakże, aby ów postęp w pełni zaowocował, trzeba także dokonać znacznego wysiłku w podniesieniu stanu metodologii analiz porównawczych. W artykule tym wskazałem, że metody confirmacyjnej analizy czynnikowej umożliwiają pomiar danych konstruktywów poprzez wzięcie pod uwagę wskaźników uniwersalnych (emic), jak i krajowospecyficznych (etic). Ponadto, przedstawiłem argumenty przemawiające za tym, aby stosować metody analizy hierarchicznej i w porównawczych analizach uwzględniać zarówno zmienne definiowane na poziomie indywidualnym, jak i krajowym. Nowe możliwości metodologiczne w zakresie pomiaru zmiennych i analiz przyczynowych między nimi zachęcają, aby Europejski Sondaż Społeczny analizować w szerszym kontekście dostępnego materiału empirycznego.

Literatura

- Abramson, Paul R. i Ronald Inglehart. 1995. *Value Change in Global Perspective*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Arts, Wilhelmus, Jacques A. Hagenaars i Loek Halman, (red.). 2004. *The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study (European Values Studies)*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Arts, Wilhelmus, Piet Hermkens i Peter Van Wijck. 1999. *Modernization Theory, Income Evaluation, and the Transition of Eastern Europe*. „International Journal of Comparative Sociology”, 40: 61–78.
- Bruckner, Elke i Karin Knaup. 1993. *Women's and Men's Friendships in Comparative Perspective*. „European Sociological Review” 9: 249–266.
- Bryk, Anthony S. i Stephen W. Raudenbush. 1992. *Hierarchical Linear Models*. Newbury Park, NJ: Sage Publications.
- Davis, James A. 1990. *Attitudes Toward Free Speech in Six Countries in the mid 1980s: Australia, Austria, Great Britain, Italy, the United States, and West Germany*. „European Sociological Review” 6: 1–14.
- DeBardleben, Joan. 1997. *„Environmental: Consciousness and Economic Development: Some East-West Comparisons*. W: Alan Frizzell i Jon H. Pammett (red.) *Shades of Green: Environmental Attitudes in Canada and Around the World*. Ottawa: Carleton University Press.
- Deth, van Jan i Elinor Scarbrough (red.). 1995. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Dowley, Kathleen M. i Brian D. Silver. 2000. *Subnational and National Loyalty: Cross-National Comparisons*. „International Journal of Public Opinion Research” 12: 357–371.
- Ester, Peter, Loek Halman i Ruud de Moor (red.) 1995. *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Evans, Geoffrey. 1996. *Cross-National Differences in Support for Welfare and Redistribution: An Evaluation of Competing Theories*. W: *Understanding Change in Social Attitudes*, red. B. Taylor and K. Thomson. Aldershot: Dartmouth.
- Frizzell, Alan. 1997. *Environmental Attitudes Around the World*. W: Alan Frizzell i Jon H. Pammett (red.) *Shades of Green: Environmental Attitudes in Canada and Around the World*. Ottawa: Carleton University Press.
- Gallup, George. 1981. Statement. [www.gallup-international.com].
- Gijsberts, Merove i Paul Niuewbeerta. 2000. *Class Cleavages in Party Preference in the New Democracies in Eastern Europe: A Comparison with Western Democracies*. „European Societies” 4: 397–430.
- Hasting, Elizabeth Hann i Philip K. Hasting. 1990. 1994. 1998. *Index to International Public Opinion, 1992–1993*. Greenwood Publishing Group.
- Hasting, Elizabeth Hann. 2003. *Index to International Public Opinion, 1992–1993*. Greenwood Publishing Group.

- Halman, Loek i Neil Nevitte (red.). 1997. *Political Value Change in Western Democracies: Integration, Values, Identification and Participation*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, Miguel Basanez i Alejandro Moreno. 1998. *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Inglehart, Ronald i Pippa Norris. 2003. *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald, Miguel Basanez, Jaime Diez-Medrano, Loek Halman i Ruud Luijckx. 2004. *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999 – 2002 Values Surveys*. Maszynopis.
- Kelley, Jonathan i M.D.R. Evans. 1993. *The Legitimation of Inequality: Occupational Earnings in Nine Nations*. „American Journal of Sociology” 99: 75–125.
- Kelley, Jonathan i M.D.R. Evans. 1995. *Class Conflict in Six Western Nations*. „American Sociological Review” 60: 157–178.
- Klingemann, Hans-Dieter i Dieter Fuchs (red.). 1995. *Citizens and the State: Changing Public Attitudes toward Government in Western Europe*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Knudsen, Knud i Kari Waerness. 1999. *Reactions to Global Processes of Change: Attitudes toward Gender Roles and Marriage in Modern Nations*. „Comparative Social Research” 18:161–196.
- Miller, Joanne, Kazimierz M. Słomczyński i Ronald Schoenberg. 1981. *Assessing Comparability of Measurement in Cross-National Research: Authoritarian-Conservatism in Different Sociocultural Settings*. „Social Psychology Quarterly” 44: 178–191.
- Norris, Pippa (red.). 1999. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Przeworski, Adam i Henry Teune. 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley.
- Rusciano, Frank Louis. 1998. *World Opinion and the Emerging International Order*. New York Praeger.
- Słomczyński, Kazimierz M. 1995. *Typologia międzykrajowych badań porównawczych*. „Studia Socjologiczne” nr (138–139) 3–4: 23–40.
- Słomczyński, Kazimierz M. 1999. *Międzykrajowe badania porównawcze*. W: Władysław Kwaśniewicz (red.). *Encyklopedia socjologii*, Tom II. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Słomczyński, Kazimierz M i Robert M. Kunovich. 2002. *Pro-democratic Values in Cross-National Perspective: Substantive and Methodological Matters*. [Guest Editors' Introduction]. „International Journal of Sociology” 32: 1–13.
- Smith, Tom W. 1987. *The Polls: The Welfare State in Cross-National Perspective*. „Public Opinion Quarterly” 51: 404–421.
- Smith, Tom W. 1990. *Social Inequality in Cross-National Perspective*. W: J. W. Becker, James A. Davis, Peter Ester i Peter P. Mohler (red.). *Attitudes to Inequality and the Role of Government*. Rijswijk: Social and Cultural Planning Office.

- Smith, Tom W. i Jarkko Lars. 1998. *National Pride: A Cross-National Analysis*. Chicago: National Opinion Research Center.
- Special Eurobarometer. 2004. The European Year of People with Disabilities (http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_198.pdf)
- Tos, Niko, Peter Ph. Mohler i Brina Malnar (red.). 2000. *Modern Society and Values: A Comparative Analysis Based on the ISSP Project*. Ljubljana: University of Ljubljana and ZUMA.
- World Opinion Update*. 1979. Wydawnictwo ciągłe, kontynuowane. Williamsob, MA: Hastings.

EUROPEAN SOCIAL SURVEY AND OTHER INTERNATIONAL SURVEY RESEARCH: WHAT CAN ONE LEARN FROM INTERNATIONAL ANALYSES?

European Social Survey (ESS) appears to be potentially important enterprise for social sciences, and especially in sociology. However, in order to consider its future advantages it is worthwhile to look at it against the background of other surveys – both academic and commercial – and uses of theirs. In this article we take into account the following research: World Values Survey (WVS), International Social Survey Program (ISSP), Eurobarometer (EB), New Barometer (NB), Global Barometer (GLOB), International and Year Poll (IEYP), Voice of People (VoP) and Pew Global Attitudes Project (GAP). ESS is compared with these surveys according to topic of questions and way of doing research. In addition we present information of availability of data from international survey research and formulate methodological challenges concerning measurement of variables, their analysis and causal associations.